

Ronde 6

Sander Bax
 Tilburg University
 Contact: p.a.bax@tilburguniversity.edu

Redeneren met en over literatuur vanuit vier perspectieven. Hoe werkt dat?

1. Inleiding

Leerlingen van nu moeten hun weg zien te vinden in een complexe mediacultuur. Het participeren in verschillende mediadiscoursen maakt dat de wereld rijker is dan ooit, maar het heeft ook negatieve effecten op bijvoorbeeld traditioneel leesgedrag (van de Ven 2000). Om je als burger staande te kunnen houden in de complexe mediacultuur is een kritische en bewuste lees- en kijkhouding nodig (van Dijk e.a. 2022). Het opleiden van leerlingen tot kritische en bewuste lezers staat centraal in het literatuuronderwijs, dat daarom uitermate geschikt is om leerlingen te leren om ‘het web van verhalen’ dat hen omringt te lezen (Peeters & Bax 2023).

Wat zijn de implicaties hiervan voor het literatuuronderwijs? Van Keulen (2021) liet zien dat de vier benaderingen van het literatuuronderwijs die in de wetenschappelijke literatuur vaak onderscheiden worden ook in de praktijk herkend en gebruikt worden. Een literatuurdidactiek zou er dus goed aan doen te zoeken naar een bewuste combinatie van ‘cultuurhistorische aspecten’, ‘tekstuele aspecten’ (betekenis en vorm), ‘contextuele aspecten’ (maatschappelijk en sociaal) en ‘lezersgerichte aspecten’ (beleving en reflectie). Die vierslag sluit goed aan bij de vier perspectieven op de vakinhoud die het Meesterschapsteam Nederlands (2018) beschreven heeft als uitwerking van het concept van ‘bewuste geletterdheid’. Per perspectief heeft het Meesterschapsteam (2021) inzichten geformuleerd die leerlingen op moeten doen.

Leerlingen leren om vanuit vier te onderscheiden perspectieven te kijken naar literatuur.

Het eerste perspectief richt zich op het systeem van de literatuur. Hoe ‘werken’ literaire teksten eigenlijk? Wat betekent het bijvoorbeeld als we een tekst als fictieel beschouwen? Hoe worden verhalen eigenlijk verteld?

Het tweede perspectief richt zich op wat verschillende lezers met literaire teksten kunnen doen, welke invloed de persoonlijke eigenschappen van schrijver en lezer hebben op het communicatieproces dat lezen is.

Het derde perspectief richt de aandacht op de verschillende maatschappelijke contexten waarin (het lezen van) de tekst functioneert. Dat kan leiden tot vragen als: *Wie be-*

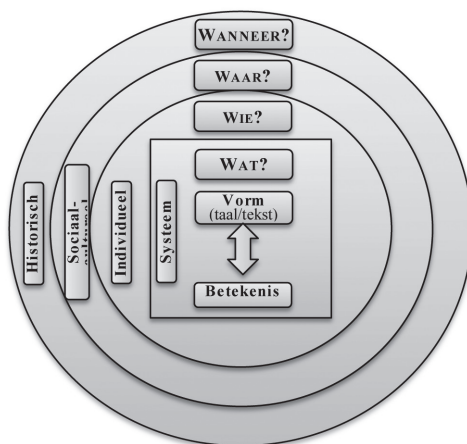
paalt eigenlijk dat we een tekst als literair beschouwen? of Welke schrijvers krijgen literaire prijzen toegekend en waarom? Maar het kan ook gaan om vragen als: In welke contexten wordt deze tekst op welke manier gelezen en waarom? Of om de vraag: Welke politiek-maatschappelijke contexten worden in de tekst aan de orde gesteld?

Het vierde perspectief, ten slotte, plaatst de literaire tekst in een cultuur- en literatuur-historisch licht: *In welke lange historische ontwikkelingen kan een tekst gelezen worden? en Hoe verhoudt de wereld van toen zich tot de wereld van nu?*

Een didactiek die leerlingen inzichten wil laten verwerven, vereist een vorm van redeneren. In het vakdidactisch onderzoek in Nederland zijn reeds verschillende redeneerdidactieken ontwikkeld: ‘historisch’, ‘literatuurhistorisch’ en ‘taalkundig’ (Bax & van Keulen 2021; Bax & Mantingh 2019; Coppens & Dielemans 2019; Coppens e.a. 2019; van Drie & van Boxtel 2008; van Rijt 2020; van Rijt e.a. 2019). Deze didactieken zijn gericht op het stimuleren van de kritische redeneervaardigheden van leerlingen. Het ligt voor de hand om een didactiek van literatuurhistorisch redeneren – zoals die door Bax & Mantingh (2018; 2019; 2023) is uitgewerkt – vooral in te zetten als we met leerlingen vanuit het historische perspectief naar teksten kijken, maar tijdens de workshop op HSN zou ik graag met de deelnemers nadenken over hoe een redeneerdidactiek eruit kan zien die alle vier de perspectieven wil verbinden en integreren (Dera e.a. 2023; van Keulen & Bax 2021; 2022).

2. Hoe werkt dat dan?

Maar hoe krijgen we die vier perspectieven in de praktijk van het onderwijs op een goede manier met elkaar geïntegreerd? En hoe zetten we de perspectieven in om het literatuuronderwijs betekenisvol te verbinden met andere onderdelen van het schoolvak? Het kan verhelderend zijn om nog op een andere wijze te laten zien hoe de vier perspectieven met elkaar samenhangen: de perspectieven zoomen als het ware in of uit op het onderwerp (zie: Afbeelding 1) (Bax e.a. 2022a; 2022b; 2023). Leerlingen kunnen inzichten verwerven over literaire teksten en aspecten van literaire teksten door na te denken over ‘het wat’ van de tekst (hoe zit die systematisch in elkaar), over ‘wie’ er bij de tekst betrokken zijn en wat dat betekent voor de interpretatie, over ‘waar’ (d.w.z. in welke sociaal-culturele omgeving) we de tekst kunnen plaatsen en over ‘wanneer’ (d.w.z. in welke historische context en/of vanuit welke frame) we de tekst kunnen plaatsen. De keuze voor een bepaald perspectief bepaalt de ingang tot het literaire verschijnsel, maar Afbeelding 1 laat tegelijkertijd zien dat in- en uitzoomen loont, omdat de perspectieven elkaar, als de ringen van een ui, omvatten, en dus aanvullen.

Afbeelding 1 – Vier perspectieven in samenhang, met de bijbehorende basisvragen (Meestersteam Nederlands 2021).

In mijn workshop op de HSN-conferentie wil ik met de aanwezige docenten nadenken over hoe een ‘voorbeeldige’ lessenreeks eruit kan zien die de vier perspectieven op deze manier inzet (zie ook de gedachteoefening in Bax 2023). Ik zal dat doen door de roman *Hersenschimmen* (1984) van Bernlef als uitgangspunt te nemen.

Als we vanuit het systeemperspectief naar die roman kijken, kunnen we de roman bij uitstek gebruiken om leerlingen het inzicht te laten verwerven dat je de structurele samenhang van een tekst kunt analyseren en onderzoeken, en op die manier iets te weten kunt komen over de relatie tussen ‘vorm’ en ‘betekenis’. De manier waarop Bernlef in deze roman omgaat met het vertellen, laat dat heel mooi zien. We zien de wereld door de ogen van Maarten Klein, en komen er al snel achter dat dit een onbetrouwbaar perspectief is. We weten dat omdat wij, lezers, in de tekst ook andere informatie krijgen die ons helpt om Maartens subjectieve perspectief te vergelijken met een meer objectief lijkend perspectief. We kunnen met leerlingen nadenken over hoe de auteur dat doet en over welke effecten dat heeft.

Als we vanuit het individuele perspectief kijken, kunnen leerlingen nadenken over hoe deze roman past bij het oeuvre van de auteur, over wat voor mens deze tekst geschreven heeft. Maar vanuit dit perspectief komen ook de eigen reacties van leerlingen in beeld. Ook de leerling-lezer zelf is immers een van die individuen die bij de tekst betrokken is (Schrijvers 2019). Vanuit een bewust geletterd perspectief lijkt een vergelijking van de persoonlijke reactie met reacties van andere leerlingen of van andere lezers een mooie manier om tot redeneren te komen. Zo’n vergelijking kan een goede bijdrage leveren aan het inzicht dat leerlingen verwerven in hun eigen manier van lezen.

Maar we kunnen ook nog wat verder uitzoomen en kijken naar de sociaal-culturele context waarmee de roman verbonden kan worden. Zodra we gaan kijken naar meerdere individuen die bij een tekst betrokken zijn, komt het sociaal-culturele perspectief in beeld, dat ons laat nadenken over het web aan sociale actoren dat sporen heeft nagelaten in de tekst, dat heeft bijgedragen aan de tekst of dat de doorwerking van de tekst heeft bepaald (Bax e.a. 2022). Ook bij *Hersenschimmen* biedt het sociaal-culturele perspectief allerlei mogelijkheden. Het is interessant om na te denken over de receptie van de roman en het enorme succes dat Bernlef met de roman had (*Wat maakte dat deze roman zo succesvol was?; Welke factoren dragen eigenlijk bij aan het succes van romans en de beroemdheid van de auteur ervan?*) (Bax 2019a). Maar het kan ook interessant zijn om met leerlingen na te denken over wat deze roman ons te vertellen heeft over het maatschappelijk debat over ‘het brein’ (Bax 2019b). Kunnen we door het lezen van de roman iets zeggen over hoe Bernlef zich verhoudt tot de opvatting dat ‘wij’ ons ‘brein’ zijn?

Elke sociaal-culturele context die aangedragen wordt om een tekst te begrijpen, bevindt zich op een bepaald moment in de tijd, en biedt daarom ook aanleiding voor een cultuur- en literatuurhistorisch perspectief. Vanuit dat perspectief leren leerlingen dat de verschijningsvormen van literatuur in de loop van de tijd veranderen, door veranderende (maatschappelijke) conventies en de opkomst van nieuwe media. Vanuit dit perspectief kunnen we *Hersenschimmen* beschouwen als een van de vele kruispunten in het web van de literatuurgeschiedenis, en kunnen we vanuit de tekst verbanden aanbrengen met werk van tijdgenoten (*Hoe past deze roman in de literaire context van de jaren 1980?; Welke positie neemt schrijver Bernlef literatuurhistorisch in?*).

Ook kunnen we vanuit deze roman diachrone lijnen door de tijd trekken, ofwel door de tekst thematisch te verbinden met andere teksten (*Is Hersenschimmen niet ook een liefdesverhaal?*) of door de tekst te verbinden met een historische ontwikkeling (*Hoe heeft het denken over het brein zich door de 19de en 20ste eeuw ontwikkeld?*) of door de tekst met een literatuur-theoretisch concept te verbinden (waarbij ik denk dat Bernlefs gebruik van het realisme wel eens tot interessante denkoefeningen zou kunnen leiden).

Een benadering waarin leerlingen vanuit vier perspectieven redeneren over literatuur leert hen om al in- en uitzoomend heen en weer te bewegen tussen een gedetailleerde blik op hoe de roman werkt, de reacties daarop (inclusief hun eigen) en de lange cultuur- en literatuurhistorische lijnen die in en om een roman te trekken zijn. Op die manier draagt de didactiek bij aan het ontwikkelen van een kritische en bewuste leeshouding.

Referenties

- Bax, S. (2019a). *De Literatuur Draait Door. De schrijver in het mediatijdperk*. Amsterdam: Uitgeverij Prometheus.
- Bax, S. (2019b). ‘Zijn wij ons brein? Het literaire onderzoek van schrijver Bernlef naar de werking van het brein’. In: A-F van der Meer, W. Schrover, N. Moser & M. Onrust (red.). *Naar het onbekende: Perspectieven op literatuur, cultuur en kennis*. Hilversum: Uitgeverij Verloren, p. 35-50.
- Bax, S., J. Dera, A. Oerlemans & K. van der Starre (2022). “Het literaire veld als schema. Actuele kanttekeningen bij een dominant model in de neerlandistiek”. In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 138 (2), p. 164-180.
- Bax, S., M. van Herten, E. Mantingh & T. Witte (2017). “Waar zijn de hoeders van het literatuuronderwijs?”. In: *Neerlandistiek.nl*. Online raadpleegbaar op: <https://neerlandistiek.nl/2017/01/waar-zijn-de-hoeders-van-het-literatuuronderwijs/#:~:text=Het%20literatuuronderwijs%20is%20afgebrokkeld%20van,bijna%20niets%20meer%20van%20over>.
- Bax, S., M. van Herten, E. Mantingh, M. Meijer Drees & S. van Voorst (2022a). “Literatuuronderwijs: waarom eigenlijk? Een bijdrage aan de vakvernieuwing van het schoolvak Nederlands”. In: *Neerlandistiek.nl*. Online raadpleegbaar op: <https://neerlandistiek.nl/2022/11/literatuuronderwijs-waarom-eigenlijk/>.
- Bax, S., M. van Herten, E. Mantingh, M. Meijer Drees & S. van Voorst (2022b). “Literatuur vanuit vier perspectieven. Een volgende bijdrage aan de vernieuwing van het schoolvak Nederlands”. In: *Neerlandistiek.nl*. Online raadpleegbaar op: <https://neerlandistiek.nl/2022/12/literatuur-vanuit-vier-perspectieven/>.
- Bax, S. & E. Mantingh (2018). “Een web van twintigste-eeuwse literatuur: Naar een didactiek voor literatuurgeschiedenis van de twintigste eeuw”. In: *Nederlandse letterkunde*, 23 (3), p. 257-286.
- Bax, S. & E. Mantingh (2019). “‘Tjeempie! Wat zou er zijn met die moderne schrijvers?’: Literatuurhistorisch redeneren met Liesje in Luilletterland”. In: *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde*, 135 (2), p. 100-127.
- Bax, S. & E. Mantingh (2023). ‘Literatuurgeschiedenis in de klas. Teksten uit andere tijden’. In: J. Dera, J. Gubbels, J. van der Loo & J. van Rijt (red.). *Vaardig met vakinhoud. Handboek vakdidactiek Nederlands*. Bussum: Coutinho, p. 325-336.
- Bernlef, J. (2011). *Hersenschimmen*. Amsterdam: Querido.
- Coppen, P.-A., J. van Rijt, A. Wijnands & R. Dielemans (2019). “Vakdidactisch onderzoek naar grammaticaonderwijs in Nederland”. In: *TNTL: Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 135 (2), p. 85-99.

- Dera, J., J. Gubbels, J. van der Loo & J. van Rijt (red.) (2023). *Vaardig met vakinhoud. Handboek vakdidactiek Nederlands*. Bussum: Coutinho.
- Dijk, Y. van, M.-J. Klaver, E. Stronks & M. Hamel (red.) (2022). *Omdat lezen loont. Op naar effectief leesonderwijs in Nederland*. Amsterdam: Uitgeverij Pica.
- Drie, J. van & C. van Boxtel (2008). "Historical reasoning. Towards a framework for analyzing students' reasoning about the past". In: *Educational Psychology Review*, 20 (2), p. 87-110.
- Keulen, R. van (2021). "Theorie en praktijk van historisch literatuuronderwijs: een vignettenonderzoek". In: *Pedagogische Studiën*, 98 (1), p. 6-26.
- Keulen, R. van & S. Bax (2021). "Literatuurhistorisch redeneren: Hoe leerlingen met redeneerdidactiek literatuurhistorische inzichten kunnen verwerven". In: *Kunstzone. Tijdschrift voor kunst en cultuur in het onderwijs*, 4, p. 16-18.
- Keulen, R. van & S. Bax (2022). "Redeneren met en over literatuur". In: A. Mottart & S. Vanhooren (red.). *Vijfendertigste conferentie Onderwijs Nederlands*. Gent/Drongen: Skribis, p. 343-346.
- Meesterschapsteam Nederlands (2016). 'Manifest Nederlands op school: Meer inhoud, meer plezier, beter resultaat'. Online raadpleegbaar op: <https://lt-tijdschriften.nl/ojs/index.php/lm/article/view/1556>.
- Meesterschapsteam Nederlands (2018). Visie op de toekomst van het curriculum Nederlands: Versie 1.5. Online raadpleegbaar op: <https://nederlands.vakdidactiekgw.nl/wp-content/uploads/sites/4/2018/02/Visie-Curriculum-Nederlands-Meesterschapsteams-1.5-definitief.pdf>.
- Meesterschapsteam Nederlands (2021). 'Bewuste geletterdheid in perspectief: kennis, vaardigheden en inzichten'. Online raadpleegbaar op: <https://nederlands.vakdidactiekgw.nl/publicaties/>.
- Peeters, E. & S. Bax (2023). 'Leren de wereld te lezen. Op weg naar een intermediale literatuurdidactiek'. [Te verschijnen].
- Rijt, J. van (2020). *Understanding grammar: The impact of linguistic metaconcepts on L1 grammar education*. Nijmegen: Radboud Universiteit. [Proefschrift].
- Rijt, J. van, P. de Swart, A. Wijnands, & P.-A. Coppen (2019). "When students tackle grammatical problems: Exploring linguistic reasoning with linguistic metaconcepts". In: *L1 grammar education. Linguistics and Education*, 52, p. 78-88.
- Schrijvers, M.S.T. (2019). *The story, the self, the other: Developing insight into human nature in the literature classroom*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam. [Proefschrift].